

УДК 338.439.5:637

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МОЛОЧНОГО СКОТАРСТВА В УКРАЇНІ

Аліса Шевченко; Ольга Петренко

Одеський державний аграрний університет, Одеса, Україна

Резюме. Значення молочної галузі в Україні важко переоцінити, тому актуальним питанням є дослідження сучасного стану та перспектив розвитку в Україні. Визначено, що зміни у розвитку молочної скотарства негативно впливають на соціально-економічний розвиток країни та є складовою продовольчої безпеки. Серед основних факторів скорочення виробництва молочної продукції виділено: зниження купівельної спроможності українців, ускладнення виходу продукції на світові ринки в зв'язку із незадовільними показниками якості, відсутність діючої державної підтримки виробників молока, диспаритет цін у сільському господарстві, руйнування системи матеріально-технічного забезпечення. Визначені регіони, що мають сприятливі природно-кліматичні умови для концентрації даного виробництва. Проведено аналіз структурного виробництва молока в Україні та виявлено сильні й слабкі регіони за рівнем молочної продуктивності у господарствах населення. Проаналізовано забезпеченість молоком населення країни. Проведено розрахунок ефективності виробництва молока та виявлено стримуючі фактори розвитку молочної скотарства, а саме: низький рівень закупівельних цін; труднощі із капітальним будівництвом та модернізацією ферм і приміщень через невідповідність кредитної політики фінансових установ для аграріїв; низький рівень інтеграції виробництва та переробки молочної продукції; невисока концентрація поголів'я корів у підприємствах; використання традиційних застарілих технологій у виробництві сировини та інші. Визначено необхідність подальшого розвитку галузі, резервами якого може бути система заходів щодо підвищення молочної продуктивності корів та зниження собівартості виробництва молока. Комплекс заходів на перспективу має включати інноваційні рішення щодо розвитку галузі, в основі якого є біотехнології, прогресивні системи годівлі тварин, сучасне техніко-технологічне забезпечення, використання ІТ-технологій, селекційно-плеєнна робота та енерго-і ресурсозбереження.

Ключові слова: молочна галузь, молочне скотарство, розвиток, велика рогата худоба, виробництво молока, продуктивність, резерви розвитку.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2020.02.109

Отримано 21.03.2020

UDC 338.439.5:637

TRENDS OF DAIRY BREEDING DEVELOPMENT IN UKRAINE

Alisa Shevchenko; Olga Petrenko

Odessa State Agrarian University, Odessa, Ukraine

Summary. The importance of the dairy industry in Ukraine is difficult to overestimate, therefore the investigation of the current state and prospects of development in Ukraine is very important. It is determined that changes in the dairy breeding development have negative impact on the socio-economic development of the country and are the components of food security. Among the main factors of the dairy production decline are the following: decrease in Ukrainians purchasing power, difficulties of the world markets entry caused by poor quality indicators, lack of active state support for dairy producers, price disparity in agriculture, destruction of the material support system. The regions having favorable natural and climatic conditions for the given production concentration are identified. Analysis of structural milk production in Ukraine is carried out and strong and weak regions by the level of milk productivity in farms business are determined. The population milk supply in the country is analyzed. The milk production efficiency is calculated and motivating factors for dairy breeding development such as: low purchase prices; difficulties with capital construction and modernization of farms and

premises due to the unfavorable credit policy of financial institutions for farmers; low level of dairy production and processing integration; understocking; the use of traditional obsolete technologies in the of raw materials production and others are identified. The importance of further industry development, which reserves can serve as the system of measures for increasing the cows milk producing ability and reducing the milk production cost of milk production is determined. The set of measures for future should include innovative solutions for the industry development based on biotechnology, advanced animal feeding systems, modern technical and technological support, use of IT technologies, breeding programs and energy and resource saving technologies.

Key words: dairy industry, dairy breeding, development, cattle, milk production, productivity, development reserves.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2020.02.109

Received 21.03.2020

Постановка проблеми. Молочна галузь є однією із традиційних галузей сільськогосподарського виробництва України, а результати її функціонування визначають розвиток багатьох галузей агропромислового комплексу. Тенденції, що відмічені у виробництві молока, впливають тісною мірою на соціально-економічний розвиток України в цілому, а якість продукції галузі молочного скотарства для кінцевих споживачів є важливою складовою продовольчої безпеки країни.

На ринку молока в Україні склалася нестабільна ситуація протягом останніх років. Негативним явищем є зниження купівельної спроможності українців унаслідок дії системи економічних та політичних факторів у країні. Вихід на світові ринки молочної продукції ускладнюється незадовільними показниками якості вітчизняної молочної продукції та невідповідність міжнародним стандартам. Також негативно вплинуло на розвиток галузі відсутність діючої державної підтримки виробників молока, диспаритет цін у сільському господарстві, руйнування системи матеріально-технічного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням перспектив розвитку молочного скотарства України у частині прикладних аспектів функціонування господарств присвятили свої праці такі дослідники, як В. Г. Андрійчук, О. М. Васильченко [1], О. А. Волошина [2], Л. С. Запасна [3], М. В. Заходим [4], М. Й. Малік, В. Я. Месель-Веселяк, М. В. Місюк, Т. Л. Мостенська, В. С. Пономаренко, О. М. Тридід, М. О. Кизим [7], П. Т. Саблук, А. А. Шевченко, Ю. П. Ковальчук [10].

Проте сучасне становище цієї галузі визначає необхідність дослідження та пошук рішень щодо виявлення резервів розвитку молочного скотарства, які забезпечать стійкий розвиток галузі та задоволення потреб у молочної продукції населення України.

Метою статті є проведення аналізу сучасного стану функціонування галузі молочного скотарства в Україні та виявлення перспектив щодо подальшого розвитку цієї галузі.

Постановка завдання. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити ряд завдань, а саме: виявити динаміку наявності поголів'я, визначити зміни продуктивності в окремих регіонах України та рентабельність молочного скотарства, виокремити основні чинники розвитку галузі в Україні.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи тенденції розвитку молочного скотарства України, необхідно ґрунтовніше розглянути саме категорію «розвиток». Слід зазначити, що у сучасній науковій літературі економічній сутності категорії «розвиток» приділено багато уваги. Вагомий поштовх у напрямку зародження ідеї розвитку зробив Е. Кант, який застосував дане поняття першим у розумінні явищ, що протікають в Сонячній системі. Поступово це поняття застосовували й обґрунтовували інші дослідники. Так, наприклад, Г. Гегель пояснював за допомогою категорії розвиток історії людства. Ряд вчених розглядали категорію розвиток з точки зору філософії, економіки та управління. Розглянемо основні визначення економічної сутності терміну «розвиток» в таблиці 1.

Таблиця 1. Трагування терміна «розвиток»**Table 1.** Interpretation of the term «development»

Автор [Джерело]	Визначення поняття
Огаренко Т. Ю. [6, с. 265]	Кількісне збільшення параметрів економічної системи, тобто збільшення обсягів продуктів і послуг, які виробляються в економічній системі за певний період (результатів виробництва) за рахунок пропорційного збільшення використовуваних факторів виробництва
Запасна Л. С. [3]	Необоротна, спрямована, закономірна зміна матеріальних й ідеальних об'єктів
Волошина О. А. [2, с. 237]	Поняття органічного, незворотного характеру, спрямоване на покращення наявного об'єкта
Раєвська О. В. [8]	Унікальний процес трансформації відкритої системи у просторі та часі, який характеризується перманентною зміною глобальних цілей його існування шляхом формування нової дисипативної структури і переведенням його в новий атрактор функціонування
Пономаренко В. С., Тригид О. М., Кизим М. О. [7]	Процес кількісно-якісних змін у системі, ускладнення структури і складу, у результаті чого підвищується її опірність дестабілізуючому впливу зовнішнього середовища й ефективність функціонування

Сформовано авторами за джерелами.

Підсумовуючи дані визначення під розвитком, ми розуміємо складний процес кількісної та якісної прогресивної зміни системи до ефективного її стану під впливом чинників зовнішнього середовища.

Для визначення тенденцій розвитку молочного скотарства, розглянемо результати функціонування галузі в Україні. За даними державної служби статистики України (рисунок 1) з 2015 по 2019 рр. спостерігається скорочення поголів'я великої рогатої худоби та корів.

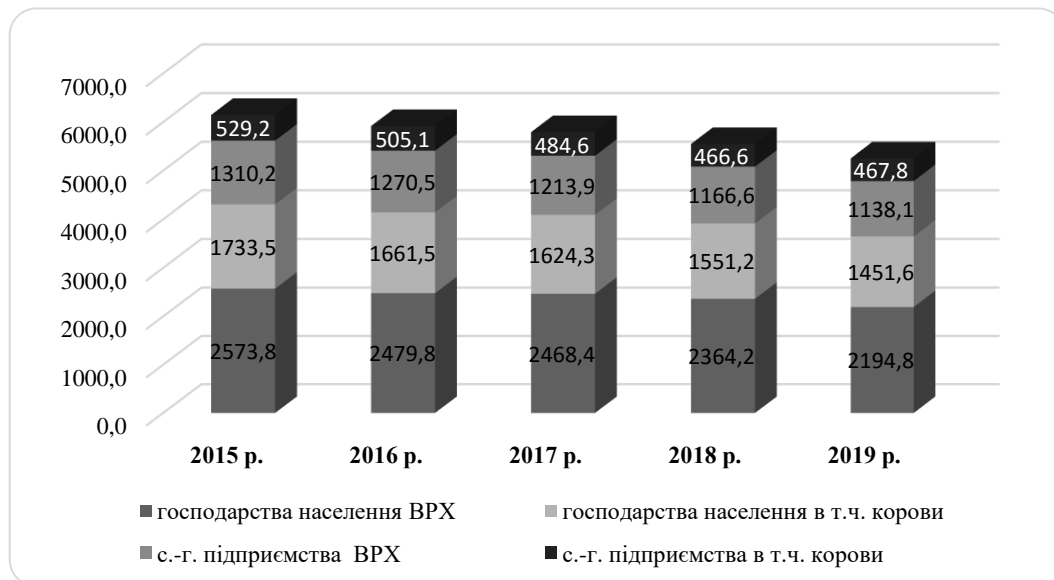

Рисунок 1. Поголів'я тварин у сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення України станом на 1 січня, тис. гол.

Figure 1. Livestock of agricultural farms and enterprises in Ukraine on January 1, thousands of animals
Побудовано авторами з використанням даних Державної служби статистики України [9].

На 1.01.2019 р. порівняно з 2015 р. поголів'я ВРХ скоротилося на 551,1 тис. гол., а корів на 343,3 тис. гол. Слід відзначити, що у 2018 році у сільськогосподарських підприємствах було зосереджено 34,1% поголів'я ВРХ і 65,9% у господарствах населення. У 2018 р. порівняно з 2015 р. поголів'я ВРХ скоротилося у населення на 14,7%, а у підприємствах на 13,1%.

У сільській місцевості одним із можливих шляхів заробітку є утримання корів з метою виробництва молока, що склалося історично традиційно в більшості регіонів України. З моменту здобуття країною незалежності відбулися певні структурні зрушення з розподілу поголів'я корів у населення. Адже у 1991 році лідером серед регіонів була Львівська область, де розміщено 10% корів від усього поголів'я по Україні, Хмельницька (7,3%), Житомирська (6,9%), Івано-Франківська (6,7%), Чернігівська (5,7%) та Вінницька області (5,6%). Зазначені регіони мають сприятливі природно-кліматичні умови для концентрації даного виробництва. Станом на 01.01.2019 року ця традиція поширенішою є у Вінницькій (7,2%), Хмельницькій (7,1%), Львівській (6,6%), Закарпатській (6%), Житомирській (5,9%), Одеській (5,8%) та Івано-Франківській (5,6%) областях (рисунк 2). Зміни відбулися під дією ряду чинників, які спонукали селян знайти інші способи заробітку, у тому числі й за межами України.

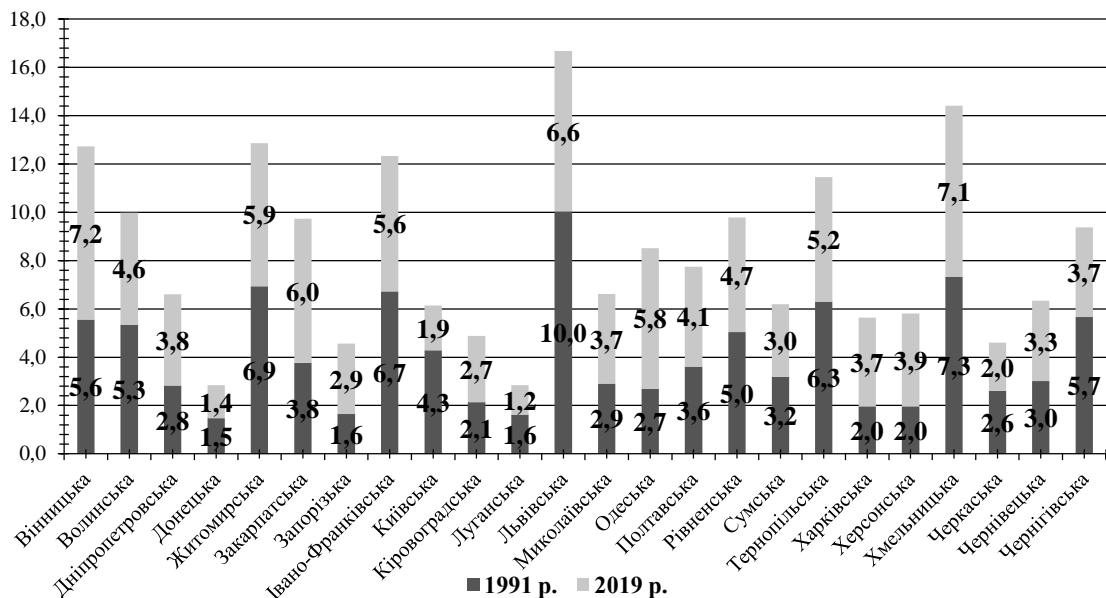

Рисунок 2. Структура наявного поголів'я корів у господарствах населення України в 2019 р., %

Figure 2. Existing livestock structure in Ukrainian farm businesses in 2019, %

Побудовано авторами з використанням даних Державної служби статистики України [9].

Аналіз структурного виробництва молока в Україні надає підстави стверджувати, що основними постачальниками молока є господарства населення. У 2018 р. вони виробили 72,6% молока, а сільськогосподарські підприємства тільки 27,4%. Це є негативним явищем України, що стримує вихід молочної продукції на зовнішні ринки через низьку якість продукції. Але позитивним зрушенням є зростання частки виробленого молока підприємствами починаючи із 2014 р. до 2018 р. у розмірі 3,6%.

Зростання об'ємів виробленого молока на підприємствах України з 2014 р. по 2017 р. на 118,2 тис. т. свідчить про позитивну тенденцію, але у 2018 р. було вироблено 2 млн. 755,5 тис. т., що на 0,4% менше у порівнянні із 2017 роком (рисунк 3).

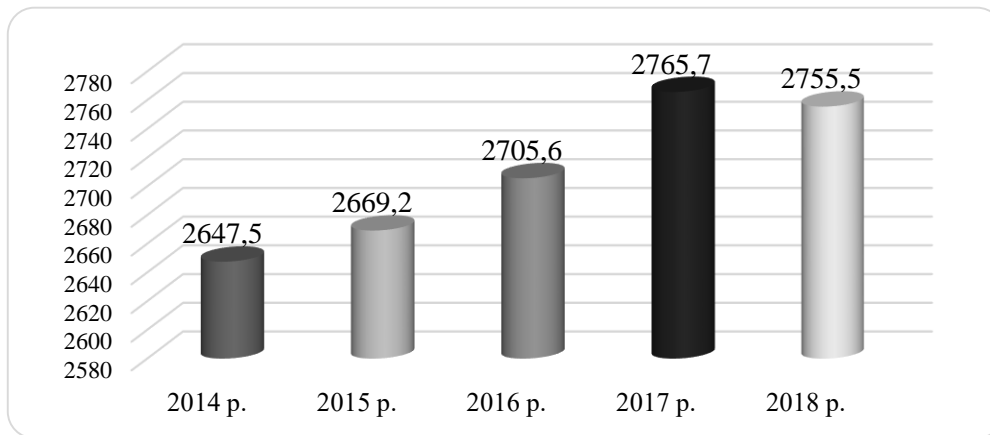

Рисунок 3. Виробництво молока у сільськогосподарських підприємствах України, тис. т.

Figure 3. Milk production at agricultural enterprises of Ukraine, thousand tons

Побудовано авторами з використанням даних Державної служби статистики України [9].

Ефективність виробництва молока за технологічною ознакою характеризує середньорічний надій на 1 корову. Отже, як видно з рисунку 4, починаючи із 2000 р. в Україні відбулося зростання даного показника. Середньорічний надій молока в 2018 р. сільськогосподарськими підприємствами зріс на 52,2%, а в господарствах населення у 2,9 рази. Але слід відмітити, що в підприємствах вищий рівень молочної продуктивності корів ніж у населення. Це є наслідком використання інтенсивніших та сучасніших технологій виробництва молока. Також селяни не займаються покращенням племінних характеристик великої рогатої худоби, що призводить до зниження молочної продуктивності. Не враховується ними й крива росту та спаду молочної продуктивності за лактаціями, що призводить до використання корів у малопродуктивні вікові періоди. У 2018 р. надій молока на 1 корову в сільськогосподарських підприємствах був вищий на 26,3% проти надою молока у господарствах населення і склав 6190 кг. Слід відмітити позитивну тенденцію підвищення рівня молочної продуктивності в Україні. Але світовий досвід показує, що лідерами по продуктивності тварин, зокрема по середньорічному надою від корови, є Ізраїль – 13182 кг, Корея – 10184 кг, США – 10457 кг, Данія – 9749 кг, Естонія – 9176 кг, Канада – 8811 кг, Фінляндія – 8750 кг, Швеція – 8628 кг, Чехія – 8103 кг, Польща – 6357 кг.

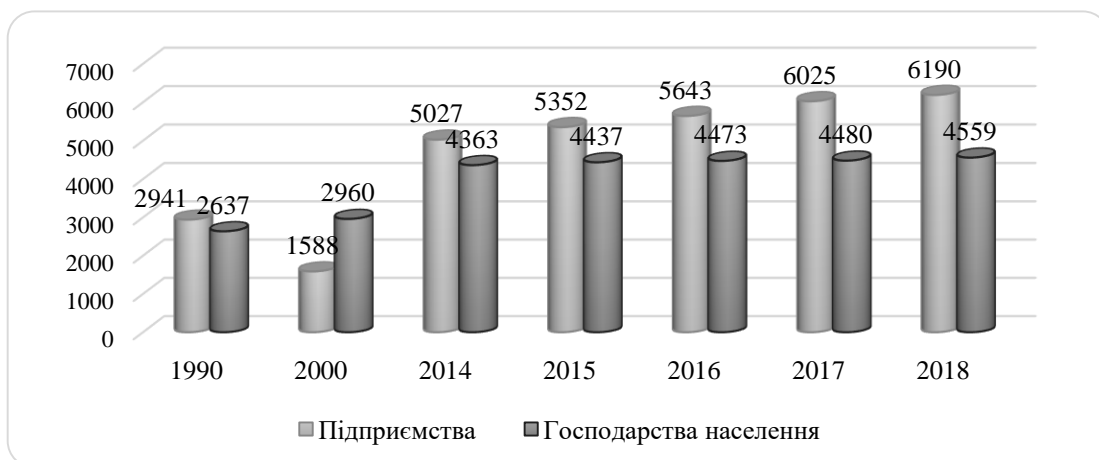

Рисунок 4. Середньорічний надій молока на 1 корову по Україні, кг

Figure 4. Average annual milk yield per 1 cow in Ukraine, kg

Побудовано авторами з використанням даних Державної служби статистики України [9].

Розглянемо рівень молочної продуктивності по регіонах України в середньому за 2016–2018 рр. (рисунок 5). За рівнем молочної продуктивності корів серед сільськогосподарських підприємств лідерами є підприємства Херсонської області (7155,7 кг), Харківської області (6871,3 кг), Київської області (6764,3 кг), Тернопільської області (6521 кг) та Полтавської області (6456,3 кг). Відмітимо, що в Херсонській області середній рівень молочної продуктивності за 2016–2018 рр. вищий від рівня Полтавської області на 10,8%. Відповідно найнижчий рівень молочної продуктивності корів в підприємствах наступних регіонів: Одеської (3766,7 кг), Луганської (4256,7 кг), Чернівецької (4452,7 кг), Львівської (4745,3 кг) та Житомирської областях (4941 кг). Варто зауважити, що в Житомирській області середній рівень молочної продуктивності за 2016–2018 рр. вищий від рівня Одеської області на 31,2%. Відносний розрив між регіоном з максимальним рівнем молочної продуктивності (Херсонська область) за 2016–2018 рр. й мінімальним рівнем (Одеська область) становив майже 90%. Необхідно відмітити, що сільськогосподарські підприємства зазначених регіонів розташовані в однакових природно-кліматичних умовах. Це нівелює даний чинник впливу на результати діяльності в галузі молочного скотарства. Отже, необхідно виокремити вплив на результативність галузі молочного скотарства тільки організаційно-технологічних та економічних факторів.

Наступним кроком у дослідженнях є визначення сильних та слабких регіонів за рівнем молочної продуктивності у господарствах населення. Лідерами є господарства, які розташовані в Київській (6387,7 кг), Полтавській (5641 кг), Черкаській (5395,3 кг), Вінницькій (5185,3 кг) та Донецькій областях (5110,3 кг). Із зазначених регіонів (Полтавська та Київська області) є абсолютними лідерами (як по сільськогосподарським підприємствам так і по господарствах населення).

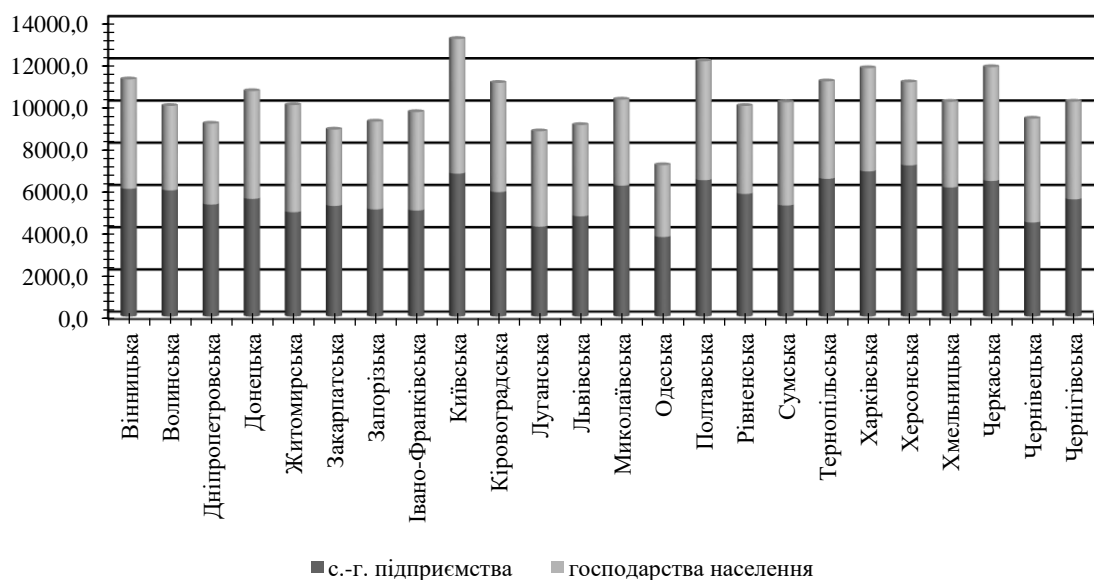

Рисунок 5. Середньорічний надій молока на 1 корову по регіонах України за 2016–2018 рр., кг

Figure 5. Average annual milk yield per cow per regions of Ukraine on average for 2016–2018, kg
Побудовано авторами з використанням даних Державної служби статистики України [9].

Найнижчий рівень молочної продуктивності корів у господарствах населення регіонів: Одеської (3401 кг), Закарпатської (3616 кг), Дніпропетровської (3832,7 кг), Херсонської (3941,3 кг) та Волинської областей (4001,3 кг). Відносний розрив за 2016–

2018 рр. між регіоном з максимальним рівнем молочної продуктивності (Київська область) і мінімальним рівнем (Одеська область) становив 87,8%.

Отже, найнижчий рівень молочної продуктивності корів у середньому за 2016–2018 рр. відмічено в Одеській області. Це необхідно пов'язати із недосконалою системою ведення галузі, а також низьким рівнем використання інноваційних технологій. Варто відмітити, що зростання валового виробництва молока в Україні з 2014 року по 2018 рік здійснювалося інтенсивним шляхом.

У наших дослідженнях актуальним є також питання рівня забезпеченості молоком населення України. У 2018 р. порівняно з 2000 р. виробництво молока скоротилося у розрахунку на 1 особу на 19,3 кг, а по Одеській області 72,4 кг. За рекомендаціями МОЗ України, раціональна річна норма споживання молока й молочних продуктів у перерахунку на молоко має становити 380–395 кг. Така негативна тенденція викликає занепокоєння щодо задоволення потреб суспільства молочною продукцією.

В 2018 році Одеська область посіла 5 місце в рейтингу найменш забезпечених регіонів по виробництву молока у розрахунку на 1 особу (140,6 кг), а перші чотири місця відповідно зайняли Донецька область (44,6 кг), Луганська область (58,8 кг), Дніпропетровська область (91,4 кг) та Київська область (92,1 кг).

У цілому в сільськогосподарських підприємствах спостерігається скорочення витрат кормів на 1 ц молока. Значення показника є обернено пропорційним до рівня молочної продуктивності корів. У 2018 р. порівняно з 2010 р. витрати усіх кормів на 1 ц молока зменшилися на 0,32 ц кормової одиниці й становили 0,86 ц. к. од., концентрованих було витрачено 0,48 ц. к. од.

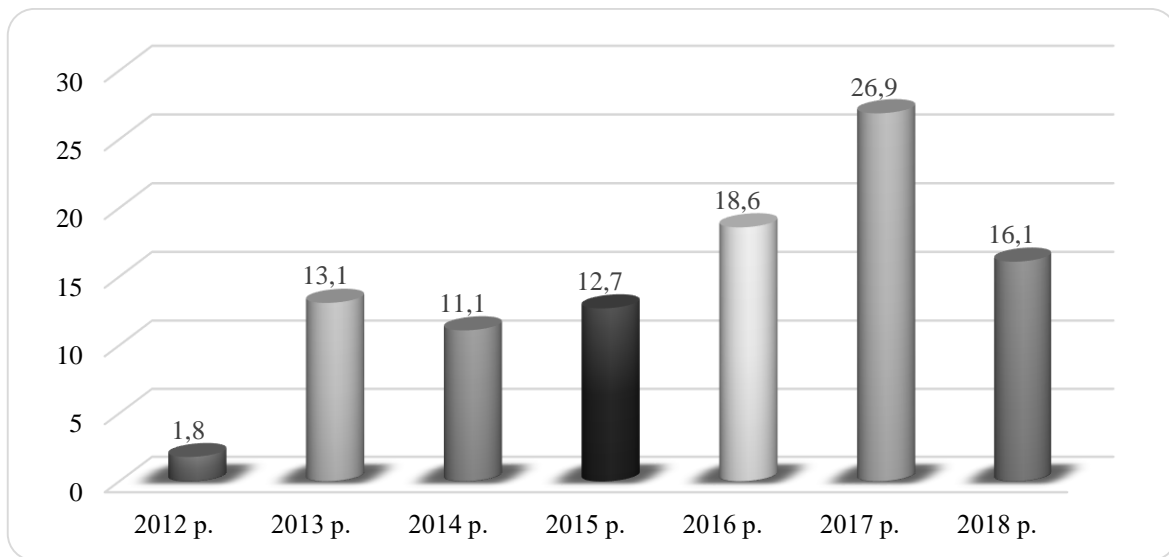

Рисунок 6. Рівень рентабельності виробництва молока сільськогосподарськими підприємствами України, %

Figure 6. The level of milk production profitability at the agricultural enterprises in Ukraine, %
Побудовано авторами з використанням даних Державної служби статистики України [9].

Одним із основних показників ефективності виробництва є рівень рентабельності. Як видно з рисунку 6, найвищий рівень рентабельності виробництва молока підприємствами відмічено у 2017 р. – 26,9%. Але це дуже низький показник, адже на 1 гривню авансованого у виробництво капіталу отримано було тільки 26,9 копійок прибутку. У 2018 р. показник знизився до рівня 16,1%.

На нашу думку, стримуючими факторами розвитку молочного скотарства в Україні є низький рівень закупівельних цін; труднощі з капітальним будівництвом та

модернізацією ферм і приміщень через невідповідність кредитної політики фінансових установ для аграріїв; низький рівень інтеграції виробництва та переробки молочної продукції; невисока концентрація поголів'я корів на підприємствах; використання традиційних застарілих технологій у виробництві сировини та інші.

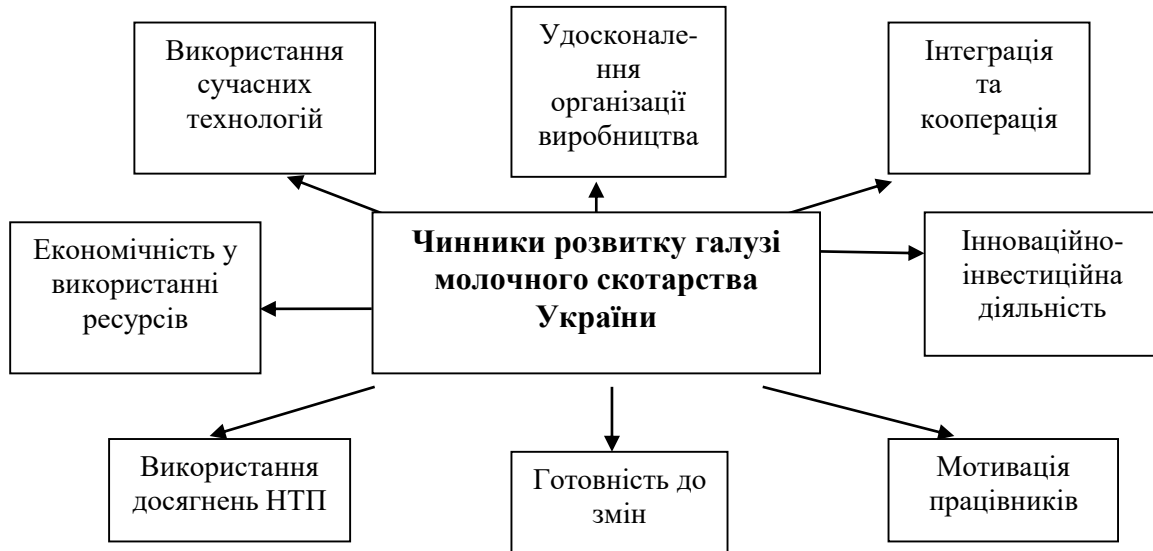

Рисунок 7. Чинники розвитку галузі молочного скотарства

Figure 7. Factors for the dairy breeding development

Джерело: власна розробка.

У сучасних умовах господарювання необхідно, як ми вважаємо, підвищити рівень інтенсифікації, яка підвищить ефективність функціонування галузі молочного скотарства. Подальший розвиток галузі необхідно розглядати системно й комплексно, а тому необхідно визначитися із чинниками розвитку галузі молочного скотарства України (рисунок 7).

Висновки. Проведений аналіз сучасного стану молочного скотарства на території України показав негативні тенденції щодо розвитку цієї галузі. Спостерігається скорочення поголів'я на підприємствах усіх форм власності, в тому числі й у населення. Серед лідерів наявності поголів'я в територіальному розрізі, слід відмітити Львівську, Житомирську, Хмельницьку й Вінницьку області. Проте, продуктивність поголів'я вища в Київській, Харківській, Полтавській та Черкаській областях. Така тенденція може вказувати на інноваційний шлях розвитку цієї галузі у зазначених регіонах. Однак відмічається незадоволення потреб суспільства молочною продукцією. Отже, слід визначити, що галузь молочного скотарства потребує подальшого розвитку, резервами якого може бути система заходів щодо підвищення молочної продуктивності корів та зниження собівартості виробництва молока. Комплекс заходів на перспективу має включати інноваційні рішення щодо розвитку галузі, в основі якого є біотехнології, прогресивні системи годівлі тварин, сучасне техніко-технологічне забезпечення, використання ІТ-технологій, селекційно-племінна робота та енерго- і ресурсозбереження.

Conclusions. The analysis of the current dairy breeding state in the territory of Ukraine showed the negative trends in the development of this sector. Thus, there is the decline in the number of livestock at enterprises of all forms of ownership, including the population. Lviv, Zhytomyr, Khmelnytsky and Vinnytsia regions are among the leaders of the livestock availability in the territorial area. However, the livestock productivity is higher in Kyiv,

Kharkiv, Poltava and Cherkasy regions. Such tendency indicates the innovative way of the industry development in these regions. However, the needs of society in dairy products are not met. Therefore, it should be noted that the dairy farming industry requires further development, with the reserves serving as the system of measures aimed at increasing the milk cow productivity and reducing the milk production cost. The set of measures for future should include innovative solutions for the industry development, based on biotechnology, advanced animal feeding systems, modern technical and technological support, use of IT technologies, breeding programs and energy and resource saving technologies.

Список використаної літератури

1. Васильченко О. М. Світові тенденції розвитку виробництва молока та трансформація молочних ферм. Ефективна економіка. 2017. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5986> (дата звернення: 27.10.2019).
2. Волошина О. А. Теоретичні аспекти визначення та сутності економічного розвитку підприємства. Економіка і суспільство. 2018. № 15. С. 237–242.
3. Запасна Л. С. Економічна сутність розвитку підприємства. Проблеми матеріальної культури. Економічні науки. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/36354/10-Zapasna.pdf> (дата звернення: 27.02.2020).
4. Заходим М. В. Сучасний стан і тенденції розвитку молочного скотарства в Україні. Економіка та інноваційний розвиток національного господарства. 2016. № 1–2. С. 53–58.
5. Капліна А. С. Поняття «розвиток» у категоріальному апараті теорії розвитку. Економіка. Менеджмент. Підприємництво. 2012. № 24 (II). С. 57–63.
6. Огаренко Т. Ю. Категорії «економічний розвиток» і «розвиток економіки»: суть та співвідношення. Сталий розвиток економіки. 2013. № 4. С. 265–268.
7. Пономаренко В. С., Тридід О. М., Кизим М. О. Стратегія розвитку підприємства в умовах кризи: монографія. Харків: ВД «ІНЖЕК», 2003. 328 с.
8. Раєвнева О. В. Управління розвитком підприємства: методологія, механізми, моделі: монографія. Харків: ВД «ІНЖЕК», 2006. 496 с.
9. Сільське, лісове та рибне господарство. Статистичний збірник «Тваринництво України». 2018. URL: www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm (дата звернення: 27.08.2019).
10. Шевченко А. А., Ковальчук Ю. П. Інтенсивний розвиток молочного скотарства – майбутнє України. Сучасний менеджмент в агробізнесі: проблеми та рішення: матеріали міжвуз. наук.-практ. інтернет-конференції за міжнародною участю (Одеса, 21 червня 2019 р.). Одеса, 2019. С. 134–139.

References

1. Vasylchenko O. M. Svitovi tendentsii rozvytku vyrobnytstva moloka ta transformatsiia molochnykh ferm. Efektyvna ekonomika. 2017. No. 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5986> (accessed 27.10.2019). [In Ukrainian].
2. Voloshyna O. A. Teoretychni aspekty vyznachennia ta sutnosti ekonomichnoho rozvytku pidpriemstva. Ekonomika i suspilstvo. 2018. No. 15. P. 237–242. [In Ukrainian].
3. Zapasna L. S. Ekonomichna sutnist rozvytku pidpriemstva. Problemy materialnoi kultury. Ekonomichni nauky. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/36354/10-Zapasna.pdf> (accessed 27.02.2020). [In Ukrainian].
4. Zakhodym M. V. Suchasnyi stan i tendentsii rozvytku molochnoho skotarstva v Ukraini. Ekonomika ta innovatsiyni rozvytok natsionalnoho gospodarstva. 2016. No. 1–2. P. 53–58. [In Ukrainian].
5. Kaplina A. S. Poniattia “rozvytok” u katehorialnomu aparati teorii rozvytku. Ekonomika. Menedzhment. Pidpriemnytstvo. 2012. No. 24 (II). P. 57–63. [In Ukrainian].
6. Oharenko T. Yu. Katehorii “ekonomichni rozvytok” i “rozvytok ekonomiky”: sut ta spivvidnoshennia. Stalyi rozvytok ekonomiky. 2013. No. 4. P. 265–268. [In Ukrainian].
7. Ponomarenko V. S., Trydid O. M., Kyzym M. O. Stratehiia rozvytku pidpriemstva v umovakh kryzy: monohrafiia. Kharkiv: VD “INZhEK”, 2003. 328 p. [In Ukrainian].
8. Raievnieva O. V. Upravlinnia rozvytkom pidpriemstva: metodolohiia, mekhanizmy, modeli: monohrafiia. Kharkiv: VD “INZhEK”, 2006. 496 p. [In Ukrainian].
9. Silske, lisove ta rybne gospodarstvo. Statystychnyi zbirnyk “Tvarynnytstvo Ukrainy”. 2018. URL: www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm (accessed 27.08.2019). [In Ukrainian].
10. Shevchenko A. A., Kovalchuk Yu. P. Intensyvnyi rozvytok molochnoho skotarstva – maibutnie Ukrainy. Suchasnyi menedzhment v ahrobyznese: problemy ta rishennia: materialy mizhvuz. nauk.-prakt. Internet-konferentsii za mizhnarodnoiu uchastiu (Odesa, 21 chervnia 2019 r.). Odesa, 2019. P. 134–139. [In Ukrainian].